

Kultūra ir lietuviybė strateginėje Lietuvos raidos vizijoje

Vytautas Rubavičius

Kaip lietuvių kultūra skleidžiasi valstybės raidoje ir strateginėse politinėse vizijose, kodėl atgaautos Nepriklausomybės metais apnyko kultūros svarbos supratimas? Atsakymų į šiuos klausimus ieškoma plėtojant teorinę įžvalgą – kultūra suvokiama kaip sugyvenimo būdų visuma, kaip materialių formų vaizdinis, simbolinis, ženklinis paveldas ir jo naudojimo bei „didinimo“ praktikos. Iškeliamas ir gvildenamas egzistencinis kultūros, vietovės ir tapatumų sąryšis, teikiantis kultūrai pamatinius vietoviškumo ir tautiškumo bruožus. Aiškinamasi, kokie ypatumai būdingi kultūros sistemos funkcionavimui globalizacijos ir europinės integracijos aplinkoje. Pasiremiant teorinėmis įžvalgomis ir naujų kultūros raidos tendencijų suvokimu, analizuojama strateginė Lietuvos raidos vizija *Lietuva 2030*, išskleidžiant jos ideologines prielaidas ir „iškultūrinančio“ veikimo pobūdį. Šis dokumentas lyginamas su tokiu pat estiškuoju, kuriame nustatomas pagrindinis strateginės raidos tikslas – estiškumo tvirtinimas, kuris galimas įgyvendinti tik kultūros teikiamais būdais ir priemonėmis.

Pagrindiniai žodžiai: globalizacija, kultūra, lietuviybė, *Lietuva 2030*, nacionalinis tapatumas, sugyvenimas

Kultūros menkėjimo metas

Kultūra prisimenama priešokiais – vykstant svarbiems tarptautiniams renginiams, įsibėgėjant rinkimų kampanijoms, į žiniasklaidos paviršių iškilus kokiam dideliam su kultūros sritimi ar jos veikėjais susijusiam korupciniam skandalui. Nors iš sovietinės okupacijos laisvinomės kaip lietuvių kultūros žmonės, aiškiai suvokdami, kad nacionalinio išsivadavimo proveržiui mus pakėlė kultūrinėje atmintyje išsaugoti ir puoselėti nepriklausomos valstybės gyvavimo patirtis, simboliai, ženklai ir istoriniai pasakojimai, tačiau gana greitai kultūros klausimai atsidūrė gyvenimo ir politikos darbotvarkės paraštėse. Atgavus Nepriklausomybę, kalbėta apie būtinumą kurti ir tvirtinti aiškias kultūros politikos gaires, kurios sietųsi su švietimo sistemos pertvarka, įskiepįjant mokykloje aiškius tautinio auklėjimo ir lavinimo principus. Buvo jaučiamas būtinumas ne tik tvirtinti nacionalinės kultūros statinį, bet ir jį keisti, iškeliant laisvo žmogaus kultūrinės kūrybinės raiškos siekiamybę. Tačiau kultūros gyvybinės svarbos supratimas taip ir neįsitvirtino nei viešame politiniame diskurse, nei strateginiuose valstybės dokumentuose. Valstybinis kultūros sričių finansavimas vis mažėjo, kol kultūros srities darbuotojų atlyginimai tapo mažiausi – svyruojantys ties mini-

malaus atlygio riba. Politikų požiūrį į kultūrą labai aiškiai rodo tai, kad iš Kultūros ministerijos kompetencijos srities buvo „ištrauktos“ galinčios europinį finansavimą gauti veiklos ir perkeltos į kitas, „svarbesnes“ ministerijas, tad Kultūros ministerija buvo visiškai atskirta nuo Europos struktūrinių fondų lėšų. Šiuo požiūriu esame unikali Europos Sąjungos valstybė. Politikai apie kultūros svarbą ir reikšmę prabyla tik verčiami susiklosčiusių aplinkybių, dažniausiai tada, kai reikia rodyti „europinį“ kultūringumą, nors jie kuo puikiausiai suvokia, kaip ryškiai mūsų šalyje vyraujantis kultūros svarbos supratimas skiriasi nuo įsitvirtinusio daugelyje Europos valstybių. Lietuvai tekusi garbė tapti Europos kultūros sostine parodė, kad į kultūros politiką ir kultūros renginių planavimą žvelgiame tik vienu – pinigų „įsisavinimo“ ir plovimo požiūriu, visiškai nesuvokdami ilgalaikės kultūros infrastruktūros gerinimo, kultūrinio simbolinio kapitalo kaupimo teikiamos ekonominės, socialinės ir politinės naudos. Kultūra tarsi nieko negamina, kaip dabar įprasta sakyti, nekuria greitos, apčiuopiamos ir didelės pridėtinės vertės, tad jos naudingumas praktiniam politiniam protui atrodo esąs efemeriškas. Dar nėra įprasta mūsų politiniame sluoksnyje svarstyti apie kultūros poveikį ekonomikai ir socialinei raidai, apie tai, kaip ekonomikoje veikiančio žmogaus darbo efektyvumas priklauso nuo jo kultūringumo. Kol kas apie ekonomiką kalbama pačiu paprasčiausiu – daiktiškuoju ir buhalteriniu – jos lygmeniu. Nors Lietuva visapusiškai atsivėrė visiems globalizacijos skersvėjams, tačiau esminės naujosios ekonomikos bangos, vadinamos kognityvine kultūrine ar žinijos ekonomika, mūsų taip ir nepasiekė. Lietuvai ir jos politiniam elitui daug lengviau buvo pereiti į skandinaviškų bankų aptarnavimo „režimą“, nei patiems imtis aiškios kultūrinę gamybą skatinančios politikos. Manytume, jog kaip tik aiškios nacionalinės kultūros politikos gairių ir, suprantama, deramo europinio kultūros svarbos ir reikšmės supratimo stoka stiprina visuomenę apėmusios egzistencine vadintinos krizės apraiškas – socialinės sanglaudos irimą, tautos ir visuomenės menkėjimą dėl didžiulio gyvybinės galios nuotėkio, socialinių patologijų gausėjimą. Minėtos krizės apraiškas rodo tai, kad pagal visus socialinių bėdų rodiklius pirmaujame Europos Sąjungoje. Paskutiniai – pagal kultūrai skiriamas lėšas, kultūros darbuotojų atlyginimus.

Kultūra ir jos reikšmė

Įsivyravęs Lietuvos politikų ir dalies visuomenės požiūris į kultūrą, kaip į perteklinį prabangos („turingos šalys galinčios sau leisti“), jokios ekonominės naudos neteikiantį, tačiau iš tradicijos palaikytiną dalyką, verčia plačiau išskleisti kultūros supratimą, iškeliant jos egzistencinį reikšmingumą. Žmogus visada yra kultūros žmogus. Ir ne apskritai kultūros, o tam tikros kultūros žmogus. Nesvarbu, kad daugelis visiškai nejaučia savojo „kultūringumo“ ar net yra įsitikinę esą „visai be jokio kultūros“. Neįmanoma trumpai apžvelgti kultūros tyrinėjimų ir pateiktų kultūros nusakymų

įvairovės, tačiau būtina paryškinti kelis esminius dalykus, kurie vienaip ar kitaip toje įvairovėje ryškėja.

Kultūros ir jos svarbos supratimas susiklostė Jenos romantikų aplinkoje, kurioje vyravo kultūros, meno, kalbos, individo laisvės ir jo saviraiškos, istorijos pažinimo ir jo reikšmės, taip pat tautų kūrybinės dvasinės galios apmąstymai. Buvo stengiamasi suvokti, kaip gyvybinė gamtos galia, kuri veikia ir žmoguje, perauga į individo gyvenamojo kultūrinio pasaulio savikūrą. Gamta ir kultūra – dvi susijusios, tačiau ir aiškiai išsiskiriančios sritys. Kultūra apima žmogaus sukurtų dalykų pasaulį, kuriame svarbiausi yra žmogaus auklėjimo ir saviauoklos „įnagai“. Žmogaus veiklos dalykams būdingas jo dvasios įspaudas, tad kultūros sritį galima vadinti dvasinių kūrinių sritimi. Vėliau, išplitus kūrybinio genijaus įvaizdžiui, išsirutuliojo aukštosios, dvasinės ir populiariosios, liaudies kultūros priešinimas, aukštajai priskiriant ypatingus meninės ir intelektualinės kūrybos vaisius. Romantikai plėtojo požiūrį į kultūrą, gamtą ir visuomenę, kaip į tam tikrus „organizmus“, gyvenančius savą, tačiau susijusį gyvenimą. Organizmui svarbios visos jo dalys, kurios veikia ne pavieniui, o kaip visumos elementai. Šitai būdinga ne tik žmonių visuomenei, bet ir kultūrai bei pasaulinei civilizacijai, į kurią susisieja visos tautos. Romantikai ypač iškėlė esminį egzistencinį kalbos, tautos bei kultūros sąryšį ir laikė save naujųjų Europos tautų ideologais. Galima tvirtinti, kad Europos tautų pavasaris skeidėsi romantikų idėjų veikiamas ir maitinamas, o nacionalinės valstybės kūrėsi aiškiu teritoriniu kalbos, tautos ir kultūros pagrindu. Naujų nacionalinių valstybių kūrime, apskritai vadinamajai valstybinei modernizacijai buvo pasitelkta romantikų ideologinė nuostata – pasauliui svarbios yra visos tautos, visų tautų ir visų istorijos tarpsnių kultūros, nes jos visos siejasi į vieningą žmonijos ir jos kultūros organizmą. Romantikų aplinkoje išsikristalizavo kultūros ir civilizacijos skirties supratimas; civilizacija apimanti kasdienio gyvenimo reikmes, papročius, technologijas, o kultūra esanti dvasinės kūrybos formų visuma, regima menuose ir švietime. Vėliau jau Oswaldas Spengleris supriešino kultūrą ir civilizaciją, aiškindamas, kad civilizacija esanti „kultūros užbaiga ir išdava“, nes įsikūnydama savo dariniuose kultūra netenkanti gyvybinės kūrybinės energijos ir virstanti dvasią įkalinančia civilizacija.

Kultūriniuose naujųjų Europos tautų kūrėjų sluoksniuose, ypač tuose, kurie buvo susiję su vokiečių kultūra ir filosofine mintimi, išplito Johano Herderio ir Wilhelmo von Humboldto idėjos, tvirtinusios tautos ir jos dvasios svarbą pasauliui, civilizacijai ir tą svarbą grindusios išsamia filosofine ir mokslinė argumentacija. Iškeldamas kiekvienos tautos ir jos kalbos palaikomos kultūros unikalumą Herderis tarsį „gražino“ mažosioms tautoms istoriją, iš kurios jas buvo „išviję“ Apšvietos mąstytojai, daugelį jų „nurašę“ kaip praėjusius – iracionalumo, tamsos ir religinių prietarų kupinus istorinės pažangos etapus. Istorinė pažanga buvo siejama su didžiosiomis Europos tautomis, kurioms ir pripažintas civilizacinių „vedlių“ vaidmuo. Tas pažangos matas gyvuoja iki šiol kaip modernizacijos ideologija ir politika. Tad nėra keista, kad didžiųjų tautų

politiniai kultūriniai elitai, kurie stiprino ar kūrė savo valstybes XIX amžiuje, į mažesniausias, o ypač norinčias išsilaisvinti iš jų globos, žvelgė iš „civilizacijos“ aukštumos kaip į nesusipratusią nekultūringą ir reikalingą net jėga šviesti liaudį. Tačiau tautinių kultūrų plėtros jau nebuvo galima sustabdyti. Kadangi žmogus yra gamtos dalis, tobula gamtos gyvybinių ir kūrybinių galių išraiška, tad žmonių gyvenimas paklūsta ir gamtos dėsniams. Herderis stengėsi suderinti, sakytume, gamtamokslinę ir istorinę prieigą tiriant tautų bei kultūrų raidą. Tačiau gyvosios gamtos ir istorijos dėsnių lyginimas yra problemiškas. Gamtos dėsniams pripažįstama teleologija, nes individas suvokiamas kaip tam tikras žemesniųjų organizmų bei gyvūnijos raidos tikslas. Tad kyla klausimas ir dėl istorijos tikslingumo arba reikia aiškintis, kaip istorijoje „išnyksta“ gamtinis tikslingumas. Nors tautų ir kultūrų vertingumas neigia istorinės pažangos nuovoką, tačiau sykiu Herderis pripažino ir tą pažangą, kurią liudija krikščionybės išplitimas bei vėlesnė švietimo sklaida. Jis šitaip nusakė bendriausią natūralų dėsni: pačios gamtos jėgos sutvarko chaosą, suvaldo griauančią jo galią. Istorijos plotmėje aptinkamas panašus vyksmas: kultūra ir civilizacija, menai ir išradimai yra pagrindiniai įrankiai, kuriais mažinamas griauančių jėgų poveikis, slopinamos egoistinės žmonių aistros ir paskatos, saugomasi nuo iš gamtos plūstančių griauamos galios proveržių. Visų tautų kultūros gamina tokius joms reikalingus įrankius.

Ypač svarios tautinėms kultūroms ir tautinėms ideologijoms plėtotis buvo Humboldto idėjos (Rubavičius 2002), grindžiamos plačiais lingvistiniais, kultūrologiniais ir antropologiniais tyrinėjimais, aiškiai suvokiant valstybinės savikūros ir valstybės piliečio, kultūringo individo lavinimo tikslingumą. Pamatinė filosofinė jo idėja buvo ta, kad kalba neatsiejama nuo žmogaus būties. Žmogaus būtis yra kalbinė būtis. Individas visada yra kalbantis konkrečia kalba, kitaip tariant, tam tikros tautos narys. Pasak Humboldto, „kalba – tai vieninga dvasinė tautos energija, stebuklingu būdu atspaus-ta tam tikruose garsuose ir per savo garsų ryšį suprantama visiems kalbantiesiems“ (Гумбольдт 1985, c. 349). Kalbos atsiradimas aiškinamas žmonijos dvasios jėgos ir tautos dvasios jėgos saviraidos veikimu. Aiškinamuoju principu pasitelkti dvasios saviraidą buvo būdinga vokiečių mąstytojams, tačiau tai nebuvo abstraktus aiškinimas – jis grįstas konkrečiais įvairiapusiais tyrinėjimais bei jų duomenimis. Žmogiškoji dvasia reiškiasi savaimine, absoliučia kalba, kuri kildina visas konkrečias kalbas. Tirdami konkrečias kalbas mes galime tik numanyti, kokia yra ta absoliuti, savaip sintezuojanti visas žinomas kalbas, tačiau negalime jos išgirsti ar kaip kitaip ją patirti, nes individui neįmanoma tapti žmonijos dvasios apraiška. Absoliuti kalba yra „dieviškai laisva“, o jau konkrečios kalbos yra savaip ribojamos jomis kalbančių tautų, tad ir žmogus yra konkrečios tautos atstovas. Apskritai visą žmonijos susiskirstymą į tautas lemia žmogiškoji dvasinė galia, tačiau ta dvasia ir sieja visas tautas į žmonijos darinį. Kalbos tikslas yra ugdyti žmogaus dvasines galias. Kadangi kalba siejasi su tautos dvasios galia ar net yra ta galia, „tautų vidinis likimas“, tai kaip tik kalbinėje kūryboje labiausiai ir regima tautos dvasios raiška, o sykiu ir numanomi jos saitai su

žmonija, jos istorine raida. Kalbinė tautos dvasios raiška ir yra bendriausias kultūros bei kultūrinės kūrybos pamatas. Tautos yra savitos dėl kalbų ir jose glūdinčių savių pasaulėvaizdžių (*Weltanschauung*) bei pasaulėvokų (*Weltansicht*), kurios ir suteikia prasminę perspektyvą istorinei bei kultūrinei raidai aiškinti. Kultūroje išskirtini didieji kultūriniai dariniai – nacionalinė dvasia, kalba, mitologija, menas – kurias galima suvokti ir aiškinti tik pasitelkus tai kultūrai būdingą pasaulėvaizdį bei pasaulėvoką. Tačiau tų dalykų nuovoka neįmanoma „iš vidaus“, o tik lyginant – išeinant už savo kalbinio ir kultūrinio ribotumo.

Kultūros, civilizacijos ir švietimo sąvokos glaudžiai susijusios. Pasak Humboldto, „civilizacija tautų sužmoginimas išorinėse įstaigose ir papročiuose bei su jais susijusiose sąvokose ir jausmuose. *Švietimas* tam visuomenės būsenos sutaurinimui prideda mokslą ir meną“ (Гумбольдт 1859, c. 22). Sužmoginimo vyksmas nenurodo perėjimo iš ikižmogiškos būsenos į žmogiškąją; žmonijos raidos etapai palygintini pagal tam tikrą žmogiškumo idealą, sukaupusį žmonijos dvasinių, kūrybinių ir intelektualinių galių visumą, persmelktą laisvės ir humaniškumo. Laisvės ir humaniškumo atžvilgiu tarp tautų ryškėja nevienodas „sužmoginimo“ laipsnis. Bendriausiu pavidalu civilizacija veikia kaip tautų ugdyimas tam tikro žmogiškumo idealo atžvilgiu. Ji apima ir kultūrą, tačiau pastarąją galima ir riboti švietimo, mokslo ir meno sritimi. Dera prisiminti, kad Herderis dažnai kultūros (*Kultur*) ir švietimo (*Bildung*) sąvokas vartojo sinonimiškai, nes kultūros sistema veikia kaip auklėjimas ir švietimas. Humboldtas kultūrą aiškina ir kaip meną puoselėti žmogaus sielą, daryti ją derlingesnę, tačiau sykiu kultūroje išvelgiamas ir „mirusiu lobynu“ vadinamas sluoksnius, kuriuo reikia mokėti ir mokytis pasinaudoti tam sielos kultivavimui. Kultūra savaip slopina gyvybinę galią, savarankiškumą, tad kultūrinės kūrybos žmogus ne tik mokosi panaudoti „mirusiu lobynu“, bet ir su juo kovoja. Kova vyksta tol, kol kultūra suderinama su gamta, kol randasi gamtos ir kultūros sugyvenimo būseną. Gamtos ir kultūros prieštara nepaliaujamai skatina tautų ir žmonių saviugdą – gyvybinė galia turi įsisavinti kultūrą, kad taptų tikslingai veikiančia sąmoninga jėga. Šiuo atžvilgiu kultūra yra vis gausėjantis žmogaus „įdirbimo“ įnagių ir priemonių aruodas.

Kultūros raida niekada nebūna idiliška. Jos komplikuotumą rodo įvairiai išryškėjanti civilizacijos ir kultūros prieštara. Humboldtas jau išvelgė bendrą civilizacijos raidos tendenciją niveliuoti, sakytume, standartizuoti kultūras. Kai civilizacija kyla iš pačios tautos ir skatina jos kultūrinę, „žmogaus įdirbimo“ plėtrą, tada ji rodo tautos dvasinį pakilimą. Tačiau civilizacija gali būti diegiama iš išorės, tada ji slopina vietinės kultūros raidą, keičia ją atneštiniais dalykais, silpnindama tautos dvasią ir būdą. Nors Naujiesiems laikams duota privilegija civilizuoti tolimiausius žemės kampelius, tačiau, jo manymu, klysta tie, kurie istorijos užbaiga laiko „visuotinio, abstrakčiai mąstomo tobulumo įgyvendinimą“, o ne „didžiųjų individualių formų plėtojimą“ (Гумбольдт 1985, c. 285). Tos individualybės yra tautos ir individai. Dera atkreipti dėmesį, jog XX a. pabaigoje plačiai išplitusi istorijos užbaigos idėja savaip kartoja ankstesniąją,

kilusią kapitalistinės ir civilizacinės globalizacijos priešaušryje, kuri jau anuo metu susilaukė ir pagrįstos kritikos. Aktualios tautų „valstybėjimo“ metais buvo vokiečių filosofo mintys apie individo vertę ir laisvę visuomenėje bei valstybėje. Iškėlęs nelygstatamą tautų ir jų kultūrų svarbą, jis brėžė tokias kultūros raidos idealo gaires, kurios ne pajungtų individą tautiškumui, o per tautiškumą skatintų jo laisvą kūrybinę saviraišką. Viename savo ankstyvųjų didelių veikalų, kuriame buvo svarstomi valstybės bei individo santykiai ir nustatomos valstybių veikimo individo atžvilgiu ribos (*Ideen zu einem Versucht, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen*, 1792), jis aiškino, kad žmonių giminė jau esanti „tokioje kultūros stadijoje, kada kilti aukščiau ji gali tik ugdydama pavienius individus, dėl to visi įstatymai, trukdantys tokiam ugdymui ir jungiantys žmones į mases, šiuo metu yra kenksmingesni nei kada nors anksčiau“ (Гумбольдт 1985, c. 59). Deja, net vokiečių tauta neatsižvelgė į savo didžio mąstytojo įspėjimą – šitai akivaizdžiai parodė XX a. pasaulinių karų istorija. Nėra deramai suvokiamos šios mintys ir dabar.

Naujosios Europos valstybės savąjį valstybingumą plėtojo puoselėdamos tautiškumą, nacionalinę kultūrą ir įtvirtindamos griežtą valstybinės kalbos politiką. Tad vis svarbesni darėsi ir su šiais dalykais susiję moksliniai tyrinėjimai – lingvistika, etnografija, kultūros mokslai. Tie tyrinėjimai tapo vidaus ir užsienio politikos veiksmu. Kultūros tyrinėjimai buvo kreipiami aiškintis tautų dvasios ypatumus, esminius jų bruožus, o konkrečių tautų dvasia buvo tiriama, pasitelkiant kultūros, meno ir švietimo „objektus“, mitus ir meno kūrinius. Dvasios mokslų raidoje ryškėjo dėmesys individo psichikai, tad kultūros tyrinėjimai buvo įtraukiami į psichologinių tyrimų lauką. Kaip tik psichologijos mokslo srityje tuos tyrinėjimus „sintezavo“ Wilhelmas Wundtas, 1900–1920 m. išleidęs dešimties tomų veikalą *Tautų psichologija (Volkerpsychologie: eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte)*. Pastarasis nužymėjo didžiosios vėlesnių, sakytume, socialinės ir kultūrinės antropologijos tyrinėjimų kryptis, kurios rado atgarsį ir besikuriančios Lietuvos valstybės mokslininkų bei politikų darbuose. Jis taip pat padėjo įtvirtinti tautinio bei nacionalinio tapatumo supratimą ir skleisti tų tapatumų bruožus tyrinėjančioms disciplinoms.

Kultūra kaip sugyvenimo būdų visuma

XIX a. išsirutuliojusį kultūros, kalbos ir tautos bei jos dvasios būtiškojo sąryšio supratimą, vienaip ar kitaip paveikusi nacionalinių valstybių įsitvirtinimą, tų valstybių kultūros, švietimo ir kalbos politiką, aptarėme norėdami „išlukštenti“ bendresnį kultūros supratimą ir paryškinti kultūros veikliojo aspekto dvilypumą – nukreiptumą į žmogaus, tautos švietimą, kitaip tariant, dvasios „įdirbimą“ ir išsisknijimo gyvenamojoje vietovėje stiprinimą. Vundto veikalo pavadinimas netiesiogiai nurodo tokį sąryšingumą – tautų psichologijos tyrinėjimai yra ir jos kultūros aiškinimas (šiuo

atžvilgiu veikia hermeneutinis ratas – psichologijos faktai suvokiami per kultūros duomenis, o pastarieji aiškinami per psichologinį veikimą), o tą unikalų tautinį kultūrinį psichologinį darinį kildina kalba, mitas ir vietovė. Tad į tiesmukai keliamą klausimą, *kas yra kultūra*, atsakytume taip. Kultūra – tai gimtosios kalbos pagrindu istoriškai susiklostanti visuma būdų, laiduojančių tam tikroje vietovėje gyvenančių žmonių ir bendruomenių *sugyvenimą*. Išskirtinos trys sugyvenimo plotmės – sugyvenimas su vietove, jos gamta, su kaimynais ir su savimi. Visose veikia sugyvenimą laiduojantys kultūros reikmenys bei būdai, visose tose plotmėse išsikristalizuoja tam tikri papročiai ir ritualai, mitai bei istoriniai pasakojimai, visos yra viena su kita glaudžiai susijusios – pavyzdžiui, vaisingumo, derlingumo ritualai su istorinio kultūrinio paveldo ir kaimyninių tautų aplinka. Sugyvenimą su vietove rodo išgyvenimui reikalinga sukaupta praktinė žinija, įgaunanti mitologinę ir ritualinę išraišką. Sugyvenimas su savimi apima tautos kilmės bei raidos aiškinimus, socialinių normų ir vertybių sistemas bei jų grindimą, žmogaus, individo supratimą ir jo santykių su sociumu pobūdį, kultūrinius auklėjimo, ugdymo ir saviugdos reikmenis. Sugyvenimui su kaimynais būdingos Savas – Svetimas, Kitas skirties praktikos su savais mitologiniais ir istoriniais tos skirties sklaidos aiškinimais, taip pat bendravimo papročiais ir ritualais. Savas bei kitas skirtis veikia ir sugyvenimo su savimi plotmėje – kitais pripažįstamos kitų vietovių, tad giminingos, bet tolimesnės bendruomenės. Valstybės tarsi subendrina įvairius kitoniškumus, savuosius ugdydama valstybinės kalbos, nacionalinės kultūros pagrindu, kitoniškumą pripažindamos kitakalbių kultūrinėms bendruomenėms. Tos skirties palaikymo atžvilgiu nacionalinių valstybių politikas galima skirstyti į kitataučiams draugiškas bei jų unikalumą puoselėjančias ir kitataučiams priešiškas, nutautinančias. Europoje būta įvairių.

Lietuvos valstybėje buvo įtvirtinta draugiško, galėtume sakyti, pavyzdinio sugyvenimo su Kitais politinė nuostata. Šiuo atžvilgiu didžiulis yra prezidento Antano Smetonos nuopelnas. Smetona kūrė nacionalinės valstybės ir lietuviybės stiprinimo pamatus, tačiau jis atmetė visokias rasistines, didžiavalstybines, imperialistines idėjas, teisinančias vienu tautų viešpatavimą ir nužeminančias kitas tautas bei žmones. Jis ypač paryškina, kad Lietuvoje „tautinės mažumos *ne svetimšaliai*, o savi piliečiai, *ne svetimtaučiai*, o kitataučiai“ (Smetona 1992/1935, p. 342). Labai aiški sąmoninga, toliaregiška ir politiškai visiškai šiuolaikiškai skambanti mintis, o sykiu ir pastangos tarsi natūralią daugeliui žmonių tapatinimosi *savas* ir *svetimas* skirtį, kuri įtaigoja tam tikrą susipriešinimą su svetimais keisti kitokia skirtimi: visi mes *savi*, tačiau *kitokie*. Nusakytas sugyvenimas suponuoja stiprų bendruomenišką žmonių sąryšingumą, mes jausenos ugdymą, kitaip tariant, klaninio, gentinio, tautinio ir galų gale nacionalinio tapatumo tvirtinimą. Tad kultūra yra esmiškai susijusi su tapatumu ir veikia kaip pastarojo kūrimo ir tvirtinimo „mechanizmas“. Tas tapatumas yra tam tikra stabili sugyvenimo forma. Mūsų atveju – tai įvairius vietoviškus lietuviškumus suėmusi ir kuriant valstybę nacionaliniu tapatumu pavertusi lietuviybė.

Žmonių veikla, individų ugdymas, jų bendravimas ir kūryba galima tik kultūros teikiamais būdais, apimančiais ir religinę patirtį, nes visoms sugyvenimo plotmėms svarbi yra *sacrum* ir *profanum* skirtis, įsitvirtinanti ir kaip socialinių santykių, ir kaip individo dvasinės kūrybinės veiklos veiksnys. Atsižvelgiant į veiklų kultūros aspektą, ją dera suvokti kaip kultūrinės atminties (etninės, kolektyvinės, istorinės) veikimą, kurį iš dalies galima valdyti politinėmis ir ideologinėmis „priemonėmis“ ir kuris yra priklausomas nuo istorinių aplinkybių. Tad kultūra ir jos raiška per kultūrinę atmintį yra socialinių santykių palaikymo ir tvirtinimo būdas, o socialiniai santykiai yra gyvybingas kultūrinės raiškos aspektas. Pasak Catherine Guisan, praeities pateiktis įtvirtina simbolinį universumą, padedantį kurti ir palaikyti socialinius ryšius, kurie reiškiasi kaip *habitus* ar *sensus communis* (Guisan 2013, p. 14). Esminis šį universumą struktūrinantis dėmuo yra visoms visuomenėms būdinga religija. Ji įtvirtina minėtą *sacrum* ir *profanum* skirtį, taip pat vertybių hierarchijos pobūdį ir kuria bendresnius pasaulėvaizdžio, pasaulio tvarkos ir pasaulėvokos rėmus, kuriuose rutuliojasi socialiniai santykiai. Religinis matmuo išlieka ir sekulariose visuomenėse, tik jį stengiamasi pakeisti kitu, pasaulio tvarką palaikančios galios, šaltiniu: dieviškoji galia keičiama žmogaus visagalybės vaizdiniu, kuriam teikiamas juridinis pobūdis.

Sugyvenimą su kitais grindžia tam tikras giminės, klanų, genties ar tautos tapatumas bei tam tikra tų tapatumų dermė. Tad sugyvenimas su vieta yra esmiškai susijęs su sugyvenančiu tapatumu, kurį tvirtina ir palaiko kultūra bei kultūrinė atmintis. Todėl kultūra visada yra *vietoviška*, visada yra įsišaknijusi. Savos gyvenamosios vietovės gynimas suvoktinas kaip savojo tapatumo saugojimas: užpuolėjas, įsiverždamas į gyvenamąją vietovę, pažeidžia bendruomenės, tad ir individualų tapatumą, o atkurti tapatumą galima tik išvežant užpuolikus. Vietinės kultūros saistosi į bendresnes, galop – tautines kultūras, apimančias daugybę vietoviškų, su tarmėmis suaugusių kultūrų ir subendrinančias jas tam tikru tautos gyvenamos teritorijos bei bendresnės kalbos pagrindu. Svarbus tokio subendrinimo veiksnys yra istoriniai ar mitiniai kilmės, taip pat tam tikrus istorinius įvykius nušviečiantys pasakojimai, išplečiantys minėtą simbolinį universumą. Nacionalinės valstybės kuriamos tvirtinant nacionalinį tapatumą ir plėtojant jam reikalingą kultūrą bei kultūrinę atmintį. Jose subendrintas kultūrinis vietoviškumas išsiplėčia – jis apima valstybės teritoriją ir tampa svarbiu valstybingumo atributu. Nacionalinė kultūra jau yra įsišaknijusi valstybės teritorijoje, kurios pajauta ugdoma kaip patriotinė „darbo Tėvynei, Tėvynės gynimo“ jausena. Kultūriniame vietoviškume visada esama tam tikro šventumos aspekto, nes gyvenamoji vieta visada yra šventa. Kasdieniame gyvenime šis aspektas tarsi nublanksta, tačiau jis išryškėja įvairių apeigų ir ritualų, atliekamų per kalendorines šventes, metu. Istorinių aplinkybių iš savo gimtųjų vietų išvytoms tautoms bei tautelėms šventa gimtinė, gyventas kraštas, kaip „pažadėtoji žemė“, gali ilgam persikelti į kultūrinę atmintį – ji tampa veiksmingu tapatumą ir socialinius ryšius palaikančiu veiksmu.

Į pamatinį vietovišką kultūros pobūdį ir jos esminę tapatumo ugdymo bei išaknijimo priedermę atkreipiame dėmesį dėl to, kad šie aspektai tarsi išsibarstė vėlesniuose kultūros tyrinėjimuose, taikant struktūralistines bei semiotines priegas – kultūra imta suvokti kaip universali ženklinė simbolinė sistema, kuriai būdinga sava veikimo logika. Stengtasi išsiaiškinti universalius, visoms kultūroms būdingus abstrakčius sandaros elementus, jos dalių sąveikos ir sklaidos principus. Imta gilintis į išskirtus kultūros sandus – kalbą, religiją, mitus, papročius ir kt., – taip pat kultūros sandus grindžiančias socialinės organizacijos formas, kaip į tam tikrus mokslinio tyrimo objektus, išleidžiant iš akiračio būtiškuosius tų dalių sąryšius ir jų šakninį vietoviškumą.

Kultūra globalizacijos ir eurointegracijos aplinkoje

Iš sovietinės okupacijos laisvinomės kaip lietuvybę išlaikę ir jos šaknis giminėje jaučiantys bei puoselėjantys kultūros žmonės. Tad kyla klausimas – kodėl taip greitai nusisukome nuo kultūros ir kultūrinės kūrybos, kodėl taip greitai lietuvybė išnyko iš politinio diskurso ir tapo marginaliniu dalyku?

Išsilaisvinę išsyk patekome į globalizacijos vyksmo glėbį ir ėmėmės kurti vadinamąją „laisvosios rinkos“ ekonomiką. Labai greit įsivyravo siaurais ekonomistiniais skaičiavimais grindžiamas valstybės raidos ir joje vykstančių socialinių bei kultūrinių pokyčių supratimas, nustelbęs Sąjūdžio idėjas ir lietuvių tautos lūkesčius kaip perdėtą, dabarties sąlygoms net žalingą idealizmą. Apie globalizaciją anuo metu buvo mažai girdėta, tad nebuvo kaip suvokti jos vyksmo ypatumus, teikiamas galimybes ir keliamas grėsmes. Daugelis globalizacijos dalykų nėra suvokta ir iki šiol. Tad dera juos kiek plačiau pasvarstyti.

Globalizacijos vyksmas nukreiptas prieš visokius „stabilumus“, įsiaknijimus ir tapatumus. Globalizacija skatina ne tik mainus, bet ir mainumą. Globalizacijoje glūdi, sakytume, galingas operatorius – priešdėlis *de(dis)*, kuris lietuvių kalboje apima ir *iš-*. Dekonstruoti, dematerializuoti, išvietinti, išasmeninti, išnacionalinti. Šis operatorius glaudžiai susijęs su kitu operatoriumi, kurio veikla nėra tokia akivaizdi – su perkūrimo galia. Visoks išvietinimas, išrovimas, *disembeddingas* sykiu yra išvietintųjų perdarymas, jų perkėlimas į jiems nežinomų ir nesuvokiamų galių veikimo sritį. Išvietintas žmogus pirmiausia tampa grynąja darbo jėga, kuri naujoje vietoje perkuriama pagal kitus socialinius santykius, tačiau jau nebeturinti galimybės įsivietinti. Nauji įsivietinimai visada yra simuliakrinio pobūdžio, kadangi netenkama *gimtinių*, tapatumo ir vietovės egzistencinio sąryšio. Pastarasis išlieka atmintyje, tačiau jau išstumtas į naujos veiklos paribius. Globalizacija kaip tik ir įtvirtina tokią išvietinančią politinio mąstymo ir tos politikos palaikomos pragmatikos paradigmą. Suprantama, globalizacija veikia kaip prieštaringa dviejų operatorių, priešdėlių *de-* ir *re-* sąveika, tik tų ope-

ratorių veikimas skiriasi savo režimu, apimtimi, kitaip tariant, yra multiskaliarinis. Ankstesnėje globalizacijos stadijoje vyravo *de-*, o šiuo metu jaučiamas stiprėjantis operatoriaus *re-* veikimas, kurį liudija ir įvairiose Europos šalyse stiprėjančių nacionalinių jausenų ir politinio nacionalizmo bangos, o su jomis nacionalinių kultūrų tvirtinimo ir sklaidos plėtimo programos. Mūsų politinis elitas prisitaikė prie *de-* nulemtos globalizacinio ir sykiu ekonomistinio politinio diskurso, kuriuo buvo grindžiamas vadinamosios privatizacijos vyksmas, tad nacionalinio tapatumo, lietuvių tvirtinimo, taip pat nacionalinės kultūros plėtos klausimai tapo tarsi nereikšmingi ritualiniai dalykai, kurie suaktualinami tik tam tikromis aplinkybėmis.

Dera atkreipti dėmesį į glaudžius, įvairialypius globalizacinio kapitalizmo ir postmoderniosios kultūros sklaidos ryšius. Postmoderniajai kultūrai būdinga „prikelkti“ įvairias kultūras, jų daiktinius, meninius bei simbolinius darinius ir panaudoti juos kaip žaliavą kultūrinių prekių gamybai. Tokia gamyba skatina kultūrinę prekinį hibridiškumą, tačiau teikia galimybių pakreipti gamybą pačioms vietinėms kultūroms stiprinti. Juolab kad kapitalizmo plėtroje taip pat ryškėja globalizacinio *re-* veikimas, neseniai aptartas Jonathano Friedmano. Jis aiškina, kad vėlyvojo kapitalizmo stadijoje įvairėja globalumo ir lokalumo santykiai: vakarietiški įtakai silpnėjant, išsikvepiant jos civilizacinei galiai, tie santykiai vis labiau heterogenizuojasi, apsi-reikšdami naujais kultūriniais sisteminiiais dariniais, kurie atveria ir naujas tapatumų formavimo sritis. Ižiūrimas aiškus funkcinis kapitalo srautų, jo kaupimo pobūdžio ir tapatumo kūrimą grindžiančios kultūrinės gamybos pokyčių ryšys (Friedman 1994, p. 169). Kultūrinuose gaminiuose, ypač vaizdiniuose, vis labiau pastebima tendencija tradicinės kultūros palaikomus tapatybės bruožus iškelti kaip priemones tvarkytis su globalizacijos grėsmėmis. Kultūrinio tradicionalizmo plitimas rodo, kad kapitalistiniai santykiai ima gaivinti tam tikrus ikimoderniųjų laikų socialinius ir politinius santykius, tad įvairiose pasaulio regionuose randasi neogentinio kapitalizmo apraiškų, kurias palaiko vietinio neotradicionalizmo ideologija, tampanti vienu esminių vėlyvojo kapitalizmo ideologijos bruožų (Rata 2003, p. 47). Įvairiuose Lietuvos regionuose galima aptikti feodalinių santykių atmainų, tačiau jie dar nėra įgavę kultūrinės ideologinės raiškos.

Kol kas Lietuvoje dar nėra deramai įsisąmoninta, jog žmonių ekonominė veikla yra tam tikras socialinių santykių aspektas ir pavidalas, tad ji visada yra įsišaknijusi nacionalinėse kultūrose, todėl kultūriniai ypatumai įgauna ekonominių pranašumų ar negalių pobūdį. Ekonomikai kultūra nėra svarbi, tačiau kultūrai ekonomika svarbi kaip tam tikras žmonių gyvenimo ir sugyvenimo būdas. Apleidę kultūros plėtos dalykus, susiname ir savo ekonomiką – kultūrinis ir socialinis kapitalas tiesiogiai prisideda prie ekonominės gerovės ir didelės pridėtinės vertės ekonomikos sektorių. Globalizacija, skatindama globalinių rinkų kūrimąsi, išvietina dalį nacionalinių socialinių santykių, tačiau nepanaikina nei nacionalinių ekonomikų, nei kultūrinio jų pobūdžio. Kita vertus, šiuolaikinė ekonomika virsta kultūros ir kultūrinės gamybos ekonomika

(plačiau žr. Rubavičius 2010), todėl globalioje ekonomikos sistemoje vyrauja galin- gi kultūrinių prekių gamintojai, pasitelkiantys įvairiausias kultūrinius skirtingumus išskirtinėms kultūrinėms prekėms gaminti. Kaip tik stiprių kultūrinių prekių srantai dar labiau stelbia menkesnės kultūrinės galios valstybių nacionalines kultūras, tad ir jų tapatumus.

Kitas svarbus dalykas – Europos Sąjungoje vyraujanti valstybių išnacionalinimo nuostata, kurios tikslas yra atsieti tautas ir nacionalinius tapatumus nuo valstybės ir buvusias sąsajas paversti formaliomis pilietinėmis. Tad nuo valstybės atsiejama ir nacionalinė kultūra, paverčiant ją vietine, tautine ir šitaip ją marginalizuojant. „Tautų Europa“ įsivaizduojama ne kaip valstybinių nacijų ir su jomis sąveikaujančių tautų Europa, o kaip vietinių mainių etnokultūrinių darinių Europa. Europos Sąjungoje ne- buvo skatinama nacionalinių klausimų ir problemų svarstymas, o sykiu buvo aiškiai jaučiamas nusiteikimas prieš nacionalinius tapatumus, suvokiamus kaip visokeriopai išgyvendintino nacionalizmo šaltinius. Į Europą einančiam Lietuvos politiniam eli- tui, kurio branduolys buvo išauklėtas komunistinio internacionalizmo dvasia, nebu- vo sunku prisitaikyti prie šių nuostatų ir persiimti progresyvia laikoma neoliberalia ekonomistine, vien buhalteriniu skaičiavimu grindžiama mąstysena, kuriai kultūra yra rautinos ir keistinos vietininkiškumo šaknys, apgailėtini vietiniai kemsynai, truk- dantys laisvam kapitalo, darbo jėgos ir prekių judėjimui. Geriausiu atveju, kultūra pripažįstama tik kaip etnokultūrinių prekių gamyba, prekinių ženklų kūryba ar kaip tarptautinės bendruomenės plėtojamas nekilnojamojo kultūros paveldo požiūris, ku- rio teikiamų galimybių lietuvybei tvirtinti ir skleisti taip pat nesugebame nei suvok- ti, nei jomis pasinaudoti. Tam elitui nebuvo sunku sovietmečio išugdytais politiniais receptoriais pagauti esmines ES politinio elito nuostatas, ypač naujųjų šalių bei jų „nacionalizmą“ atžvilgiu, ir tapti pavyzdiniais europietiškais politikais, atsiribojusiais nuo sąsajų su nacionalinėmis vietinėmis jausenomis.

Nacionalinis tapatumas ir lietuvybė

Nacionaliniame tapatume lietuvybė jau nėra vien tautinė lietuvybė. Nacionaliniame tapatume lietuvybė prasiplečia, apimdama pilietiškumo supratimą ir imdama kūry- biškai įsisavinti kultūrinį istorinį santykių su Kitais paveldą, slūgsantį toje pačioje vie- tovėje, teritorijoje. Kaip suvoktinas nacionalinis tapatumas? Valstybes kūrė tautos, kurios tame kūrimo veiksme įgavo naujų bruožų ir virto nacijomis ar vadinamosiomis moderniosiomis tautomis. Tautomis vadinamos įsivardijusios, gimtąja kalba kalban- čios, istoriškai konkrečioje teritorijoje gyvenančios bendruomenės, kurioms būdinga bendri mitiniai pasakojimai, bendra viešoji kultūra, įstatymai ir papročiai (žr. Smith 2002, p. 15). Nacionalinis tapatumas – tai valstybingumo siekiančios ir ypač valstybi- nės saviorganizacijos patirties įgavusios tautos tapatumas. Sociologiniu požiūriu na-

cionalinis tapatumas yra „galutinė“ socialinių ar kolektyvinių tapatumų raidos išdava, o tos raidos kelias aiškiai veda valstybės steigties link. Tautinės valstybės, nacionaliniai tapatumai ir nacionalizmai kyla iš XVIII amžiaus pabaigos revoliucinių judėjimų, kuriuos ypač paskatino dvi didžiosios revoliucijos – Amerikos 1776-aisiais ir Prancūzijos 1789-aisiais. Dera aiškiai suvokti modernių valstybių ir jų pasaulinio tinklo įsitvirtinimą kaip kapitalizmo raidos „produktą“, kartu su visokio pobūdžio ir intensyvumo nacionalizmais: „Kapitalistinei pasaulinei ekonomikai reikalingos valstybės, reikalinga valstybių sistema ir reikalinga periodiškai išskylanti hegemoninė galia“ (Wallerstein 2005, p. 59). Kapitalistinės modernizacijos vyksme buvusios beteisės liaudys – įvairiakalbės etninės bendruomenės – ėmė virsti tautomis ir piliečiais. Atsisakius luominio kilmingųjų valdžios legitimacijos būdo, teko priimti naują – valdžia kyla iš tauta virtusios liaudies.

Dauguma Europos tautų XIX amžiuje išgyveno nacionalinių valstybių kūrimo, kitaip tariant, tautų virtimo nacijomis tarpsnį. Valstybinės kūrybos vyksmas vertė aiškiau suvokti savo etnines šaknis, įtvirtinti savą bendrą istorijos supratimą, teikiantį kartų bendrumo jauseną, taip pat ieškoti savo nacionalinių išskirtinių savybių, tarsi patvirtinančių kūrybinę galią ir teikiančių tam tikrų pranašumų prieš kitas tautas. Nors vėliau tokių išskirtinių savybių ir „pranašumų“ paieškos bei tvirtinimai tapo ideologiniais nacionalizmo orientyrais, tačiau dera pripažinti, kad „visos tautos turi ar konstruoja tam tikras jas išskiriančias ir „pranašumą“ prieš kitas teikiančias savybes“ (Guibernau 2004, p. 137). Savas valstybes kūrė tautos, o valstybinio gyvavimo patirtis prie etnokultūrinio atskirumo ir/ar išskirtinumu grindžiamo tapatumo pridėjo piliečių ir jų lygybės supratimą. Tautinio tapatumo ir pilietiškumo sandų sąveika – visose valstybėse sava ir istoriškai konkreiti. Piliečių lygybės supratimas – juridinis, tačiau jis savaip atkartoja krikščioniškąjį „nei žydo, nei graiko“. Lietuvių įtvirtinimo ir sutvirtinimo vyksmas atsiskleidžia Vinco Kudirkos veikloje, taip pat įvairiuose atsiminimuose. Ypač ryškus lenkiškumo „perėjimo“ į lietuvių paveikslas ryškėja Tomo Venclovos senelio Merkelio Račkausko atsiminimuose (Račkauskas 2008). Atkreiptinas dėmesys į lietuvių formavimąsi tyrinėjančio Pauliaus Subačiaus išvadą studijoje apie Antaną Baranauską: jo poezija „ugdė šiandienos Lietuvos pirmtakų kartą, kuriai praeities apgailėjimas ir gimtosios kalbos grožio pojūtis neatskiriamas nuo pasipriešinimo ideologijos“ (Subačius 2010, p. 108). Manytume, jog tą puoselėtiną „pasipriešinimo ideologiją“ būtina versti ir kultūrinės kūrybos bei nacionalinio tapatumo tvirtinimo veiksmu. Turime suvokti savo ydas bei trūkumus, taip pat nebijoti puoselėti unikalius lietuvių bruožus bei „pranašumus“. Svarbiausia, kad stokojame miesto bendruomenių, kurių istorinė kultūrinė atmintis apimtų bent jau tris keturias kartas. Kaip tik miesto bendruomenės ir yra civilizacijos bei jos institucijų kūrėjos. Mūsų valstybės valdymo ydos – civilizaciniai iššūkiai, su kuriais priderėtų tvarkytis. Būtina paryškinti – joks pilietiškumas negali nacionaliniame tapatume pakeisti lietuvių turinio jau vien dėl to, kad ši susijusi ir su gimtąja vietoje,

ir su gimtąja kalba. Tačiau visiškai įmanoma tą turinį didinti, stiprinti ar menkinti politinėmis priemonėmis, taip pat ir išstumiant lietuviybės reikalą į politinių marginalijų sritį.

Strateginis Lietuvos raidos akiratis – be lietuviybės

Perėmęs paviršinę „globalizacinę“ mąstyseną, mūsų politinis elitas greitai prisitaikė ir prie ES vyraujančios įtarumo visokių nacionalinių dalykų ir nacionalizmo apraiškų atžvilgiu nuostatos. Kadangi lietuviybė imta laikyti nacionalizmo šaltiniu, tai lietuviybės diskursas pradėtas marginalizuoti ir bandytas keisti pilietiškumo diskursu. Tačiau lietuviybę tvirtina kultūra, tad imta gręžtis ir nuo lietuvių kultūros, palaikant tuos kultūrinius meninius sumanymus, kurie siejasi su vadinamosiomis „pasaulinėmis tendencijomis“ ir padeda įveikti „kultūrinį vietininkiškumą“. Tokia politinio elito ir jį aptarnaujančių kultūrininkų nuostata ryški ir pagrindiniame strateginiame dokumente *Lietuva 2030*, kuris yra pats aiškiausias politinės ir kultūrinės mąstysenos, taip pat ideologinių nuostatų veidrodis. Dokumento ideologinį kryptingumą nurodo jau pats įvardijimas – „pažangos strategija“. Beje, šiuo metu pasaulyje jau nebelinkstama kalbėti apie pažangą kaip tik dėl ideologinio šios sąvokos turinio. Pirminiame strategijos variante net nebuvo užsiminta apie lietuvių tautą nei apie nacionalinį tapatumą – strategija kurta jau išsivietinusiems, emigracijos bangų pakylėtam, moderniu laikomam žmogui. Vėlesniame projekte pirmame skirsnyje jau buvo įrašytas ir toks strategijos tikslas – stiprinti nacionalinį tapatumą, tačiau tas tikslas taip ir nebuvo susietas su konkretesne jo įgyvendinimo programa. Nevartota ir sąvoka *lietuviybė*. 2012 m. gegužės 15 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimtame dokumente nacionalinis tapatumas nurodytas ne kaip tikslas, o kaip vizijos elementas. Strategijos vizija skamba taip: „Siekiamo pažadinti visuomenės ir kiekvieno jos nario kūrybiškumą, susitelkti prie idėjų, kurios padėtų **Lietuvai tapti modernia, veržlia, atvira pasauliui, puoselėjančia nacionalinį tapatumą šalimi**“. Tačiau dokumente net nebandoma nusakyti, koks yra nacionalinio tapatumo turinys, nei svarstyti, kaip ir kokiais būdais tą tapatumą puoselėti. Nenužymėtos ir jokios tokio puoselėjimo g vyrauja abstraktūs gero gyvenimo ir naujo žmogaus kūrimo šūkiei. Aiškiai išreikštas airės. Strategijoje siekis ugdyti naują žmogų su politikų įsivaizduojamomis „geromis“ savybėmis, kurios niekaip nesisieja nei su Lietuvos valstybe, nei su jos istorija, nei su kultūra. Sąmoningą dokumento rengėjų nuostatą nusigręžti nuo „nemodernios“ lietuviybės, nacionalinio tapatumo bei nacionalinės kultūros rodo ir vartojamas naujadaras „Lietuvos tauta“, atsisakant, matyt, pernelyg „nacionalistinės“ konstitucinės sąvokos „lietuvių tauta“, taip pat ir siūlymas „permąstyti savo tautinę tapatybę“. Galima tik retoriškai klausti, ar galėtume įsivaizduoti, pavyzdžiui, ne lenkų, o Lenkijos tautą, ne vokiečių, o Vokietijos tautą, ne estų, o Estijos tautą? O strateginis pasiūlymas „permąstyti savo

tautinę tapatybę“ būtų suvoktas kaip aiškus antivalstybinis ir nacionalinius interesus pažeidžiantis akibrokštas.

Strategijoje keliamas pagrindinis tikslas formuluojamas taip: šalies pažanga ir žmogaus gerovė. Numatyta ugdyti sumanią visuomenę, kurti sumanią ekonomiką ir sumanų valdymą. Pagrindiniai veikėjai – visuomenė ir žmogus. Nei lietuvių kultūra ir jos plėtra, nei lietuviybė, nei nacionalinis tapatumas, nei etnokultūriniai tapatumai ir jų ryšiai su lietuvių strategijos rengėjams visiškai nerūpi. Neatsižvelgiama nei į pasaulines, nei į regionines geopolitines realijas. Pažanga suvokiama kaip atitikimas įvairiems ekonominiams bei globalizacijos vidurkiams ar jų peržengimas. Dokumento rengėjų manymu, mes dar atsiliegame nuo globalizacijos vidurkio, tad keliamas tikslas telkti žmones kaip nors į jį „įsividurkinti“. Daugeliui žmonių jau seniai aišku, kad Lietuva, deja, senokai eina globalizacijos priešakyje – valstybės finansai užsienio bankų rankose, šilumos ūkis ir pramonė – rusų dujininkų, naftos perdirbimas – lenkų, o svarbiausia – didžiausia ne tik Europoje, bet ir pasaulyje emigravusių ir emigruojančių dalis. Tokiais vidurkiais jokie kaimynai negali pasigirti. Tad klausimas – kaip įmanoma dar labiau „atsiverti pasauliui“? O gal jau metas būtų imtis kitokios – atsi- gręžimo į gimtinę, savo šaknų, lietuviybės stiprinimo strategija?

Finansų ministerijos parengtoje ir 2012 m. sausio 31 d. pažymėtoje *Nacionalinės pažangos programos koncepcijoje* (pati programa apima 2014–2020 metus ir 2012-iems metai išskaidyti į 7 jos rengimo etapus) numatyta vykdyti tris tikslus, kurie nusakyti, kaip *sumani ekonomika, sumani visuomenė ir sumani valdžia*. Nacionaliniam tapatumui, lietuviybei čia vietos neatsirado. Tačiau *tapatybės* ir *kultūros* sąvokos įtraukiamos į sumanios visuomenės rubriką – *tapatybė ir globali Lietuva ir viešoji erdvė ir kultūra*. Savaiminės vertės nei tapatybei – tiesa, neaišku, kokiai, – nei kultūrai neteikiama. Beje, nepaprastai iš informacinių komunikacinių technologijų srities išplitęs žodis *sumanus* labai jau keistai ir net ironiškai ima švytėti lipdomas prie ekonomikos ir valdžios – juk mes kuo puikiausiai įsivaizduojame sumanią pinigų plovimo ar narkotikų prekybos ekonomiką, taip pat ir sumanią oligarchinę ar teisminę valdžią. Tapatybės susiejimas su *globalios Lietuvos* supratimu, kaip ir Strategijoje, neabejotinai išreiškia sąmoningas pastangas silpninti lietuviybės jauseną ir jos kultūrinę galią. Ką reiškia – globali Lietuva? Pripažinimą, jog lietuviams laikytini visuose pasaulio kraštuose gyvenantys lietuviai, tad ir lietuviybei teikiama tokia pat išplėstinė reikšmė. Kur lietuviai, ten ir lietuviybė. Šitaip naikinama esminė egzistencinė *gimtinės, gimtosios žemės* nuovoka ir jausena, o sykiu ir *kultūros šakninis vietoviškumas*. Tad kultūros supratimas netenka veiksmingo kryptingumo bei tikslingumo – ugdyti, puoselėti ir skleisti tautinį ar nacionalinį tapatumą, lietuviybę ir sieti ją su gimtąja žeme, tėviške, Tėvyne.

Nors dokumentą rengė Ministro pirmininko Andriaus Kubiliaus potvarkiu su- burtos Valstybės pažangos tarybos žmonės, tačiau linkstama prisidengti visuomenės vardu. Štai kitame dokumente, pavadintame „Apie strategiją „Lietuva 2030“ – nuo

rengimo link įgyvendinimo“ (www.lietuva2030.lt/apie-projekta-lietuva-2030; žr. 2013 06 23), teigiama: „Pagrindinis Strategijos rengėjas – visuomenė, kuri aktyviai dalyvavo visuose rengimo etapuose. Strategijos rengimo etapui vadovavo Valstybės pažangos taryba, į kurią susibūrė žinomi verslo, kultūros, meno, mokslo ir visuomenės veikėjai kartu su Vyriausybės ir Prezidentūros atstovais“. Jau iš šių sakinių aišku, kad visuomenė nedalyvavo rengiant šią strategiją, o į minimą Tarybą žmonės niekaip negalėjo susiburti – jie buvo sukviesti. Numatyta, kad strategiją įgyvendins organizacija „Atviras pažangos forumas *Lietuva 2030*“ ir jau naujos sudėties VPT, tačiau keblu aptikti Forumo organizatorių pėdsakus. Galima numanyti, kad tai valstybinį užsakymą gavusių ideologinių bendraminčių grupė. Forumo skelbiami 2013 m. vasario 28–kovo 1 d. vykdytos konferencijos ar seminaro „Švietimo lyderiai atnaujina Lietuvą“ rezultatai – strategijos programinių nuostatų kartojimas be jokių nacionalinio tapatumo, lietuviybės, nacionalinės kultūros plėtros gairių ar vertybinių nuostatų.

Intelektualinis ir politinis Strategijos menkumas akivaizdžiai išryškėja, lyginant ją su mūsų kaimyninių šalių parengtomis tokio pobūdžio strategijomis. Pavyzdinė šiuo atžvilgiu yra Estija. Visų politinių jėgų, akademinio sluoksnio ir visuomenės sutarimu 2005 m. rugsėjo 14 d. priimtoje „Estijos nacionalinėje tvarios plėtros strategijoje“ iki 2030 metų („Tvari Estija 21“; *Sustainable Estonia 21*; solidus 79 p. dokumentas) įtvirtinamas aiškus vienintelis nelygstamas tikslas – estų tautos ir kultūros tvarumas, estiškumo tvirtinimas ir sklaida Europos kultūrinėje erdvėje. Ar kas prisimena kokį mūsų politiką, kalbantį apie lietuviybės tvarumą ir tvirtinimą? Atsiremiant į Estijos Konstitucijos pamatus (beje, lietuviškoje Strategijoje apie mūsų Konstituciją neužsimenama), valstybės raida pajungiama estų tautos gyvybingumui stiprinti ir jos kūrybos apraiškoms skleisti. O kas ir kokiais būdais gali stiprinti estiškumą? Atsakymas akivaizdus – kultūra ir jos teikiami būdai, skatinantys estiškumo savikūrą bei kultūrinę kūrybą. Tad labai nuoseklus ir pagrįstas visas Estijos strategijos dokumentas, kuriame išskirti keturi pagrindiniai tikslai: 1. Estijos kultūros erdvės gaja; 2. Gerovės augimas; 3. Sanglaudi visuomenė; 4. Ekologinis balansas. Pagrindiniam tikslui pajungiama ir ekonomika, taip pat mokslu, naujosiomis medijomis ir technologijomis grindžiama didelę pridėtinę vertę kurianti industrija. Kitaip tariant, visas valstybės mechanizmas ir jos politinė galia pajungiama pagrindiniam siekiui. Aiškiai įvardijamos ir estiškumui bei estų kultūrai dėl sparčios globalizacijos ir europinės integracijos kylančios grėsmės bei reikalingi įveikti iššūkiai. Šį dokumentą rengė didelis mokslininkų ir įvairių sričių specialistų kolektyvas, vadovaujamas Talino universiteto mokslininkų. Žinomi, visuomenės pripažinimą pelnę žmonės. Tad Estijoje strategija suvokiama kaip viso politinio, kultūrinio ir mokslinio elito kūrybos ir sutarimo vaisius. Toks sutarimas laiduoja deramą strategijos įgyvendinimą, juolab kad solidžios apimties dokumente numatyti ir būdai, kaip numatytų tikslų siekti.

Strateginė raida – į niekur?

Gilinantį į strategijos rengimo, jos svarstymo ir priėmimo peripetijas, aiškinantis rengėjų ideologines nuostatas, kyla nuostaba dėl rengėjų sąmoningų pastangų išvengti sąsajų su lietuviybe, tauta, nacionalinėmis vertybėmis, iškeliant gajas „naujos visuomenės“ ir „naujo žmogaus“ kūrimo idėjas. Galima tvirtinti, kad tokiomis idėjomis nei tautos, nei visuomenės sutelkti kūrybingiems proveržiams nėra įmanoma. Galima nujausti, kad rengėjai, o su jais ir dalis politinio kultūrinio elito, yra įsitikinę, jog ES valstybėms vis labiau susisaistant ir virstant supervalstybiniu dariniu, nacijos neišvengiamai maišysis naujo europietiško tapatumo pagrindu. Skatinant tokį „europeizacijos“ vyksmą ir raginama „permąstyti tautinį tapatumą“. Tačiau ES raidą, tautų ir visuomenių būsenas tyrinėjantys mokslininkai daro kitokias išvadas: nėra įžiūrima jokio bendresnio europinio tapatumo, kuris išaugtų virš nacionalinio tapatumo, o priklausymo europinei bendruomenei jausena reiškiamą įvairiomis nacionalinėmis „spalvomis“, tad tapatinimasis su nacionaline valstybe Europoje išlieka labai aukštas visose valstybėse (Rise 2010, p. 38 ir 44). Suprantama, daugumoje valstybių įgyvendinama ir nacionalinio tapatumo tvirtinimo politika, iškeliant nacionalinių interesų svarbą. Tas ideologinis Europos ateities vaizdinys ir nulemia didelę strategijos ydą – neišvardijami ir nenusakomi jokie lietuvių tautai, visuomenei ir valstybei kylantys iššūkiai, su kuriais būtina kuo skubiau tvarkytis, neatkreipiamas dėmesys į esmines iškilusias egzistencines grėsmes. O juk iš Lietuvos išvyko daugiau kaip 700 tūkst. žmonių, dauguma – darbingų, šeimas kursiančių ar sukūrusių. Tačiau „Globalios Lietuvos“ gerbėjams toks tautos ir visuomenės tirpimas atrodo esąs privalumas – juk lietuvių kalba girdima visuose pasaulio kraštuose, kur lietuviams neišvengiamai tenka ne tik permąstyti, bet ir „perdaryti“ savo tautinę tapatybę. Į kitas šalis žmonės vyksta tikrai ne lietuvių kultūros kurti ar stiprinti, ne nacionalinio tapatumo ir lietuvių kalbos puoselėti. Išvyksta jie ir ne atsakų į valstybei ir tautai kylančias egzistencines grėsmes ieškoti. Tad galima tvirtinti, kad Lietuvoje grėsmingai mažėja gyvybinės, reprodukcinės energijos ir kultūrinės kūrybinės galios.

Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą ir veikiant jos aplinkoje, kultūrai ir jos žmonėms kyla užduotis kultūros teikiamais būdais tvirtinti nacionalinį tapatumą, laiduoti lietuviybės sklaidą Europos Sąjungoje ir pasaulyje, diegti europines demokratines vertybes bei principus, taip pat tvarios, ekologiškai saugios plėtros gaires, ugdyti pilietinę visuomenę, skatinti kultūrinius ir meninius mainus. Kaip tik tokį supratimą rodo kaimynių šalių strategijų rengėjai. Kita svarbi užduotis – visapusiškai panaudoti kultūros, kaip ekonominės galios, teikiamas galimybes, plėtojant istorinio kultūrinio paveldo, turizmo, kūrybos ir kitokias industrijas. Todėl veiksmingos nacionalinės kultūros politikos stoka suvoktina kaip grėsmė nacionaliniam saugumui. Deja, tą patį esame priversti sakyti ir apie strategiją *Lietuva 2030*.

Literatūra

- Friedman, Jonathan. 1994. *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage Publications.
- Guibernau, Montserrat. 2004. Anthony D. Smith on Nations and National Identity: a Critical Assessment. In: *Nations and Nationalism*, Vol. 10, p. 125–141.
- Guisan, Catherine. 2013. *A Political Theory of Identity in European Integration: Memory and Politics*. Oxon, New York: Routledge.
- Račkauskas, Merkelis. 2008. *Užrašai: dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Rata, Elizabeth. 2003. Late Capitalism and Ethnic Revivalism: A „New Middle Age?“ In: *Anthropological Theory*, 3(1), p. 43–63.
- Risse, Thomas. 2010. *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. Ithaka and London: Cornell University Press.
- Rubavičius, Vytautas. 2010. *Postmodernusis kapitalizmas*. Kaunas: Kitos knygos.
- Rubavičius, Vytautas. 2002. Romantikų aplinka ir Wilhelmo von Humboldto komparatyvistinė lingvistinė antropologija. In: *Rytai – Vakariai: komparatyvistinės studijos*. Vilnius: Vaga, p. 197–213.
- Smetona, Antanas. 1992/1935. *Pasakyta parašyta*. Kaunas: Spindulys.
- Smith, Anthony D. 2002. When is Nation? In: *Geopolitics*, 7(2), p. 5–32.
- Subačius, Paulius. 2010. *Antanas Baranauskas: gyvenimo tekstas ir tekstų gyvenimai*. Vilnius: Aidai.
- Wallerstein, Immanuel. 2005. *World-Systems Analysis: An Introduction*. 2nd Printing. Durham: Duke University Press.
- Гумбольдт, Вильгельм фон. 1859. *О различии организмов человеческого языка и о влиянии этого различия на развитие человеческого рода*. Санкт-Петербург.
- Гумбольдт, Вильгельм фон. 1985. *Язык и философия культуры*. Москва: Наука.

Culture and Lithuanianness in the Strategic Vision of Lithuanian Development

Summary

Key words: globalization, cohabitation, culture, Lithuanian identity, *Lithuania 2030*, national identity

How does Lithuanian culture unfold in the national development and strategic political visions? Why has the understanding of the importance of culture has decayed during the years after the regaining of Independence? These questions are considered through the development of a theoretical insight of culture – culture is perceived as a mother tongue based totality of historically developing practical ways of cohabitation with the natural, historical, and neighboring environment, as a visual, symbolic heritage of the material forms and the ways of its use and “raising”. Culture is always locational, whose primal task is to support communal ties, thus social identities. Existential relationships among culture, location and identities are discussed. Also the characteristic features of the system of culture functioning in the environment of globalization and European integration are determined. Relying on theoretical insights and the perception of new cultural trends, the vision of the Lithuania’s progress strategy *Lithuania in 2030* is analysed, extracting its ideological assumptions and “deculturing” nature of the activity. This document is compared to the Estonian one which sets a major strategic development goal of strengthening *Estonianness* that can only be realised using the means and methods provided by culture.